

Cultures en contacte a Catalunya

Paquita Sanvicén i Torné

Universitat de Barcelona

Resumen. En el actual escenario mundial, interconectado en el circuito de la mundialización cultural, con poblaciones cada vez más heterogéneas a causa de los desplazamientos internos y extracomunitarios, el contacto de civilizaciones provoca tensiones y efectos múltiples y conectados en cadena en el ámbito económico, social, político y cultural. En este sentido, la cuestión que centra los debates es la problemática resultante de la vida, en común o en paralelo, en un mismo territorio, de las culturas que históricamente están ya asentadas con las que van llegando, que son (muy) diferentes.

En nuestro estado multinacional, Cataluña tiene unas condiciones óptimas para ser observada como un paradigma, porque forma parte de este circuito mundializado; porque es un punto de llegada de una parte importante de la actual inmigración comunitaria y extracomunitaria; porque, además, tiene ya como bagaje una experiencia, no tan lejana, de recepción de emigrantes culturalmente distantes, de la que se desprenden tendencias interesantes para orientar el presente y consolidar en el futuro el escenario multicultural que ya se empieza a vertebrar.

Abstract: *In the nowadays world-wide scene, interconnected in the circuit of cultural globalisation and with more homogeneous tastes between different communities, the contact between different civilisations brings about tensions and multiple effects and chainest to any economic, social, political and cultural aspects. In this respect, factors in discussions nowadays are the problems caused by life in common, in the same land, between the cultures that historically have been there and the really different new ones.*

Inside our multinational state, Catalonia has the best conditions to be seen as a paradigm. Because Catalonia belongs to the above metioned world-

wide circuit, because it's the final destination of an important part of immigration countries at the moment, both from Europe and overseas, because, it's an autonomic and nationalist community, with an official and hegemonic culture. And because, in addition, it has another experience of receiving foreign people with really different cultures, which brings about interesting tendencies to consolidate, in the future, the multicultural scene which is starting being assembled.

1. Els pols extrems de la societat de final del mil·lenni

La memòria —individual, col·lectiva i mediàtica— tendeix a reconèixer cada època per conceptes tipus, que identifiquen els fenòmens més rellevants gestats. La nostra època, la de la modernitat avançada, passarà a la història per la conquesta del ciberespai, l'abast de les xarxes de comunicació i el consum mediàtic, la unitat europea, la consolidació dels sistemes democràtics, l'obertura de fronteres intercomunitàries, l'emergència d'un esborrador de manifestacions nacionals i ideològicament radicals i, alhora, també pels desplaçaments migratoris intensius cap al món occidental, les modificacions dels escenaris socials i la intensificació de les interconnexions culturals.

L'escenari mundial d'aquest final de segle és profundament complex i desequilibrat, amb pols extrems. En un extrem, hi ha el conjunt d'estats ben situats econòmicament, mundialment culturitzats, i interconnectats amb informacions i comunicacions. I a l'altre, hi ha el conjunt dels que estan desconnectats i fora dels circuits dels nous sistemes de desenvolupament modern. El panorama manté profunds desequilibris econòmics i socials entre els dos blocs, la qual cosa afegida a la minimització de les distàncies i a la flexibilització de les possibilitats de traslladar-se d'un lloc a un altre, provoca un dels elements característics de l'època de crisi que vivim: els desplaçaments de població continuats intercomunitaris i intercontinentals.

Els desplaçaments tenen, segons la finalitat del viatge, característiques diferents i, en el territori d'arribada, rols i efectes distints. A grans trets, hi ha dos tipus de motius per desplaçar-se: el laboral o econòmic, i el no laboral. I, encara, dins el primer grup, podem distingir els que són treballadors qualificats i es desplacen per ocupar un lloc de treball ja determinat abans del viatge, i els que no són qualificats —o no poden homologar la qualificació que tenen— i es desplacen per buscar-ne un. Dins del segon grup, diferenciem els desplaçaments per oci, turisme o estudis, dels desplaçaments forçats, més o menys temporals, dels refugiats.

Malgrat que tots els casos s'enquaden en el paraigua conceptual del terme migració, per la societat de recepció només hi ha un grup que té el rol d'immigrat. Els treballadors qualificats de les empreses transnacionals, els desplaçats per lleure i turisme, o per estudis, tenen una situació econòmica que determina la seva classificació social i unes pautes de conducta culturals, que els permet accedir a les possibilitats de l'entorn i mantenir el seu estatut social. Tot i que influencien l'entorn on s'ubiquen temporalment, aquest estatus fa, en general, que no generin rebuig ni discriminació. Fa que l'avaluació psicològica per part dels seus observadors autòctons sigui positiva o, si més no, indiferent.

També fa que les seues accions no siguin valorades *a priori* com a conflictives, ni generin cap tipus d'alarma o de preocupació social, encara que les conseqüències generades en ocasions, provoquen enfrontaments puntuals i, en alguns casos, un canvi cultural i social accelerat en la comunitat històricament assentada. L'exemple més evident, a casa nostra, és el degoteig massiu de població alemanya a les Illes Balears, que està provocant una complexa dinàmica, que sembla ja irreversible, de substitució de la llengua mallorquina en els usos comercials, i també els costums autòctons, pels de la comunitat germànica.¹ El rol d'immigrant, estereotipat d'entrada com a conflictiu, queda reservat sobretot per als habitants del segon i tercer món, que no tenen feina ni gaires perspectives ni, per tant, estatus.

Pel que fa als refugiats, no s'enquaden estrictament com a immigrants perquè no viatgen voluntàriament, sinó que són forçats a marxar del seu lloc d'origen, no per raons de treball o de subsistència, sinó per una persecució política. És una població, quantitativa-ment controlada, emparada per les lleis dels països que els acullen i, en principi, amb una expectativa d'estada amb data final: la fi del conflicte polític. Aquesta data sovint es dilata en el temps i, si no tots, un percentatge significatiu s'acaba quedant en el territori d'acollida, i així s'afegeix a la problemàtica que viuen els immigrants. D'entrada, però, pertanyin a la comunitat que pertanyin, gaudeixen d'un grau de simpatia important —conseqüència de la solidaritat amb la desgràcia— de la població que els acull. Probablement, si continuen les lluites ideològiques, els enfrontaments bèl·lics d'arrel identitària i econòmica, aquest col·lectiu també caldrà tenir-lo en compte, des d'un punt de vista cultural, en un futur immediat.

1. De fet, aquest és un procés que pateixen totes les zones catalanes de costa, que es veuen envaïdes per fluxos de turistes de temporada, de llengües i països diferents. La llengua catalana i els costums queden arraconats i es substitueixen pels que compren, consumenixen i demanen aquests col·lectius.

Tot i aquesta tipologia diversa de població desplaçada, que conviu amb els autòctons, a casa nostra, en aquest moment el fenomen que preocupa arreu és el migratori, en sentit estricte: els immigrants laborals no qualificats, en especial, els procedents del continent africà. I és així perquè, tot i que el volum de població africana que habita, ara per ara, a Espanya i a Catalunya és petit, és el més heterogeni de tot el conjunt de nousvinguts, perquè ve etiquetat amb una colla de connotacions per la seva procedència, ètnia, estereotips històrics acumulats i, sobretot, per les característiques socials i econòmiques amb què arriba, i també perquè per primer cop a casa nostra es visibilitzen en l'espai públic, amb rotunditat, les diferències culturals i ètniques. «Quan els veus a la televisió penses que has de fer alguna cosa, penses pobres, però el problema és que ara els tenim aquí, per tot arreu, i ja no és el mateix»; aquesta és una frase prou il·lustrativa d'això que dic, presa en una conversa de cafè, en la qual es comentava l'aparició sobtada d'africans en un poble d'Aragó.

Els efectes que comporten aquests moviments migratoris formen part de l'experiència viscuda i de la memòria col·lectiva d'una ampla franja de la població mundial. El desplaçament de grups de població d'un lloc a un altre és un fet antic com el temps; com ho són les lluites entre pobles per motius ètnics i religiosos, per la possessió de territoris, símbols i poders que cadascú reconeix com a seus. Dir que sempre han existit grups de població migrants del seu territori d'origen a un altre, per voluntat pròpia o per força, és dir una obvietat històrica. Necessària, però de recordar. És pràcticament impossible trobar, actualment, una comunitat que no contingui un grau important d'heterogeneïtat com a resultat dels efectes d'onades migratòries de caràcter econòmic i polític. Espanya i Catalunya són exemples propers i prou il·lustratius.

Encara així, la nostra societat i, en especial, les estructures d'acció social i política, viuen les onades migratòries actuals com una situació gairebé inèdita. La reflexió sobre la problemàtica de l'assentament, els drets i els deures d'aquests grups ètnics nousvinguts, les estratègies d'actuació davant els col·lectius d'arribada foranis, etc., és candent en els mitjans de comunicació i en els fòrums de debat i opinió. La immigració és motiu també de seminaris de reflexió, tesis doctorals, ajuts d'investigació interdisciplinària, jornades, congressos, etc.

Aquest redescobriments o reactualització de la immigració com a problema de primera magnitud, és intens perquè es donen alhora un conjunt d'elements endògens i exògens: el canvi de rol del nos-

tre país; l'aparició i l'acceleració sobtada del fenomen; la visibilitat de la diversitat com mai fins ara; la percepció d'aquesta visibilitat i la sensació que l'arribada d'onades de persones molt diferents no és un fet puntual ni accidental, sinó que va de debò i en augment; el paper dels mitjans de comunicació que han contribuït activament i decididament a potenciar aquesta visibilitat i la construcció de la percepció d'una *invasió* imparabile; l'abast comunitari del fenomen amb l'aparició d'ONG, que han fet de la defensa dels drets de les diferències el seu nucli d'interès principal, i la problemàtica diversa i complexa, en especial el rebrot del racisme, que porta afegida.

Espanya ha passat de ser un país històricament emissor d'emigrants a ser-ne receptor, no només per la seua situació geogràfica, sinó també per la relació de poder i dependència històrica que té amb el nord d'Àfrica, i sobretot perquè forma part de la Unió Europea i, per tant, en comparteix els tractats, acords i circuits de desplaçaments interiors. Aquest canvi s'ha produït de manera ràpida i accelerada, en un període de temps relativament curt. És tot just a finals de la dècada dels setenta i, sobretot, a partir dels anys noranta, que de manera ascendent es generalitzen els pactes internacionals de trànsit de persones i de mercaderies, cosa que s'afegeix a la radicalització progressiva de les crisis econòmiques i polítiques dels països del segon i tercer món, i al desequilibri entre creixement demogràfic i econòmic en els països del sud. Fins ara, les grans migracions extracomunitàries havien seguit sobretot el circuit de les colònies al país colonitzador, per raons òbvies de nacionalitat, llengua, drets adquirits, etc. A partir d'aquests moments, les rutes s'amplien i van de Sudamèrica cap als països d'Europa, del sud cap al nord, i de l'est a l'oest, i amb un flux creixent arriben també al territori espanyol i català.

En qualsevol procés, els inicis sobtats i d'evolució accelerada i intensa comporten profunds desequilibris inicials per la inestabilitat provocada pel primer impacte incontrolat. El procés d'adaptació es viu amb més conflictivitat i inseguretat que en un procés de transició de ritme normal. Per això, s'explica també el seguiment continuat que en fan els mitjans de comunicació, i el debat obert a nivell mundial des del punt de vista polític, social, econòmic, en la mesura que les conseqüències d'aquests moviments migratoris són compartides, si més no, pels països benestants de la Unió Europea. Es generalitzen els conflictes i les mesures dels països per tancar legalment les seues fronteres a aquestes *invasions*. I, també intenten controlar tant com poden l'assentament i l'entrada d'aquests col·lectius, amb pràctiques sovint denunciades pels mitjans de comunicació i les ONG com antihumanes i provocadores.

L'articulació de lleis que regulen l'entrada d'immigrants, les quotes de treballadors i els permisos de residència, i els trasllats de les famílies, ha demostrat que aquestes són inútils i contràries al procés d'integració social normal d'un col·lectiu; i, concretament, les quotes dels permisos de treball estan molt per sota de les expectatives de les persones que, no pas per gust sinó per necessitat, pretenen trobar un territori on assentar-se, o un lloc de treball que els permeti quedar-se amb la família o tornar, tard o d'hora, a casa. La quantitat d'il·legals va en augment, en la mesura que les dificultats en la seua població d'origen s'agreugen, i les restriccions d'entrada als països comunitaris s'accentuen. El fenomen afecta de ple Europa i s'ha intensificat en uns moments de grans crisis globals, en les quals cada cop és més gran el perill de caure en picat en l'escala econòmica i social per manca de perspectives laborals. La recerca de treball és, a hores d'ara, la primera necessitat de les societats, i l'atur, el primer problema greu amb què s'han d'enfrontar els governs i llurs poblacions. Un atur que es veu, en alguns casos, intensificat perquè l'oferta de mà d'obra barata —poc o mig qualificada—, procedent de qualsevol país de l'est o extracomunitari, abarateix costos i dona un servei semblant, però molt més barat que si el donés un autòcton qualificat.

La subsistència i l'enclavament i desclavament social basa, en part, en les possibilitats econòmiques de l'individu; unes possibilitats econòmiques que depenen, en general, de la situació laboral. I la dinàmica econòmica determina la ubicació individual i familiar en l'escala social i cultural de la col·lectivitat on es viu. Economia i ubicació geogràfica van estretament unides. El poder adquisitiu, la classe social, les experiències laborals i els nivells educatius i culturals d'origen determinen la ubicació familiar en una o altra zona de residència de la població d'arribada, i amb això el seu rol social i la tendència de mobilitat social, ascendent o descendent. En el cas dels immigrants, aquesta dependència econòmica del treball és més acusada perquè tenen càrregues familiars en el lloc d'origen, que també han de cobrir. I encara és més determinant des del punt de vista de la supervivència cívica, perquè de tot això, afegit encara als diferents contextos de recepció i al grau de permeabilitat legal, depèn el seu reconeixement o no, com a ciutadà de dret, i en conseqüència la facultat d'exercir-ne o no els drets i els deures, en igualtat democràtica amb els autòctons i comunitaris.

Les lleis d'estrangeria, en la mesura que demanen uns requisits de solvència econòmica i de regularització del treball, que no tots els emigrants poden complir, i el fet que existeix un estatus més favorable per als procedents de terres comunitàries, respecte aquells

que són d'origen extracomunitari, provoquen diferències bàsiques i irreversibles, i això afegit als estereotips socials lligats a cada ètnia, els classifica socialment ja d'entrada. El procés d'evolució política i econòmica dels estats globalitzats i desglobalitzats, ha radicalitzat els extrems en països rics i pobres, i ha radicalitzat també els estereotips i les expectatives de la seua població quan es desplaça.

A la pobresa interna dels països rics, s'hi afegeix la pobresa que arriba dels països pobres, just en uns moments que l'estat del benestar està de continu qüestionament, que el capital i el mercat, i el corporativisme econòmic, cada cop més radical, han guanyat la partida per damunt dels plantejaments històrics i ideològics d'una societat socialista, que s'ha anat esfondrant. Els formats i els rols de les estructures que donaven solidesa a l'edifici social tradicional (família, educació, govern, justícia, etc.) canvien ràpidament, i ja no són percebuts com a generadors d'ordre, sinó com a un caos, insegur i inestable, i l'atonía i els radicalismes s'imposen. Alhora, hi ha una àvida necessitat de valors: la societat en busca de nous que puguin substituir els tradicionals, i l'elit intel·lectual busca enfocaments imaginatius que puguin rejaorenir els vells valors —encara vigents i necessaris—, i dotar-los de prou carisma perquè tornin a servir de models —d'actuació i de conducta— vàlids.²

Un escenari que genera *per se* conflictes. Els nouvinguts tenen unes necessitats bàsiques immediates, de primer ordre, de subsistència, que han de cobrir i també tenen la necessitat de mantenir les seues pràctiques culturals autòctones, així que es converteixen en residents i ciutadans de fet. La solució és complexa: preservar els presumptes drets dels individus autòctons comporta lesionar els dels individus que reclamen assistència, i una oportunitat per sobreviure. Canviar les rutines socials pot provocar alçaments i protestes dels autòctons, i inhibir-se del problema suposa tenir grups de persones en situacions infrahumanes o infraculturals. I els estats, com el nostre, es debaten políticament en aquesta disjuntiva i miren de trobar fórmules que els permetin tenir un cert control de la situació.

I la immigració econòmica, com a éssers humans, també s'ha d'enfrontar amb tot això. I la societat assentada, autòctona, s'ha d'enfrontar també amb aquesta nova realitat; una nova dinàmica social pluriètnica, que arriba en un moment en el qual hi ha una sensació generalitzada de crisi d'ideologies i d'absolut relativisme. Els contactes entre civilitzacions són un xoc de cultures, però tam-

2. S. GINER; V. CAMPS (1998), S. GINER (1996), i S. GINER; X. ARBÓS (1990).

bé —i cal tenir-ho en compte— un conflicte d'interessos, en el qual el punt de vista ideològic i el grau de maduresa democràtica en són els elements fonamentals. Els contorns entre els dos pols, interessos i cultura, i dins d'aquesta la ideologia, són difícils de destriar perquè estan entrelligats de manera estreta.

I com a conflicte d'interessos, les ideologies radicals n'han fet, d'aquesta situació i de les conseqüències que provoca, un instrument al seu servei. Els discursos en aquest sentit —amb un alt component de messianisme i populisme, que els fan encara més perillosos—, i les pràctiques en què es materialitzen, retornen al primer pla de l'actualitat el sentiment xenòfob i l'odi a les ètnies forànies —novingudes o ja assentades—, les quals apareixen com a usurpadores d'uns béns comunitaris cada cop més escassos, i que es tem no arribin per a les poblacions autòctones.³

El món mediàtic retrata, constantment, com reviscolen actituds de violència racista i xenòfoba, protagonitzades per grups organitzats, o simplement per individus insatsfets, pertorbats o manipulats.⁴ Hi ha una revifalla dels moviments i discursos ultradretans, que van ser particularment virulents en la campanya electoral francesa de l'any 1997, i que continuen amb el xoc entre servís i albanokosovars en plena actualitat, i que s'accentuen amb les pràctiques de racisme d'acció violenta que ha reaparegut amb força en l'escenari social.

En el nostre cas, els darrers estudis fets sobre l'índex de racisme reconegut pels espanyols, mostren una població que es reconeix a si mateixa poc racista, o poc discriminadora. Segons les dades de l'Observatorio Permanente de la Inmigración, de 1998, el 65 % d'espanyols declara que els preocupa la situació dels immigrants; només un 2,5 % es reconeix racista; i un 80 % declara que no li molesta

3. De manera paral·lela, des de 1980, les grans institucions europees s'han plantejat reflexionar sobre el racisme, alhora que també ho fan la major part dels intel·lectuals, molts dels quals també mantenen una posició crítica contra la vessant radical del relativisme cultural, que proposa una lectura renovada de la tradicional llei de la selva. Vegeu Barker (1981); Walerstein; Baibar; i Borgora (1990), Couper (1991); Palida (1992) i, a casa nostra, Samper, Solé, Giner, Flecha, entre altres.

4. A més del perill perquè són violents, l'altre perill existent és que, lligat estretament als moviments de rebuig social, més o menys fermes, a l'endemà, aquestes accions provoquen, en un entorn proper o llunyà, la repetició d'accions i la recreació constant que fan els mitjans, i que acaba generant una legitimació d'aquests grups com un moviment més, com un de tants que genera el sistema antiopressiu, antisocietat de consum, que es manifesta violentament com tantes formes de terrorisme conegudes. El perill a què em refereixo és que la societat —sobretot, la societat no afectada— s'està acostumant a conviure amb aquests moviments i amb les seues accions, formen part del nostre entorn vital, formen part del cost que cal pagar per la modernitat.

la presència d'immigrants. Com assenyala Díaz Salazar,⁵ de qui prenc la referència de les dades anteriors, els sentiments antiimmigració no són significatius, tal vegada perquè encara hi ha poc contacte real entre autòctons i immigrants en espais públics compartits i en espais de relació social. Caldrà veure si la tendència es manté d'aquí uns anys si, com sembla, la tendència va en augment i els immigrants es fan encara més evidents en els llocs de treball, espais d'oci, mitjans de transport públic, etc.

Segons aquesta font, un 61 % dels joves pensa que la presència d'immigrants té més inconvenients que avantatges, i només un 21 % considera que aquesta presència conté avantatges ja que és una oportunitat per incrementar la solidaritat i el mestissatge. Com a paradoxa, el 55 % d'aquests joves es mostra a favor de la legalització de la situació dels immigrants il·legals que estan ja a Espanya, i a la vora d'un 64 % dóna suport a l'entrada restringida i controlada quantitativament d'immigrants.

Enfront de la discriminació, de les postures nacionalistes radicals, i de la visió de la nova immigració com a usurpadora dels drets que les societats històricament assentades i benestants perceben com a col·lectivament i personalment adquirits, el missatge més defensat, ara per ara, des de les ciències socials, és la defensa de la diversitat, de la pluriculturalitat i del mestissatge com un actiu cultural per al desenvolupament de les societats actuals. En aquesta defensa entren en joc els debats intel·lectuals sobre l'abast dels conceptes que defineixen el fenomen i, en especial, els punts de vista polítics i intel·lectuals sobre els efectes i les conseqüències de les cultures en contacte. Es parla dels límits conceptuals entre comunicació intercultural, multiculturalitat, intraculturalitat i integració, en un intent d'ajustar significats, idees i possibilitats. Més enllà de la precisió dels matisos per assolir el punt just, políticament correcte, hi ha, per sort, un consens tàcit sobre la necessitat d'abandonar les pràctiques assimilatives que fagocitzen les minories culturals, i la necessitat d'insistir en la vessant enriquidora de la convivència de diferents cultures en un mateix espai. Alguns sociòlegs i antropòlegs la defensen com un nou repte per aprofundir en el desenvolupament de la democràcia i, també, com una sortida per combatre l'homogeneïtzació que comporta la mundialització de la informació i dels circuits on es produeix i on es consumeix la cultura.

Hannerz és un dels autors que ha defensat amb més vehemència aquesta postura, tot i que reconeix la problemàtica pràctica de l'aposta. Diu que té tres avantatges: una actitud estètica, potenciar

5. R. DÍAZ SALAZAR (1996).

la fertilitat intel·lectual, combatent l'homogeneïtzació; és un actiu global en la mesura que, com deia Stephen Morglin, la diversitat és la clau per a la supervivència de l'espècie humana, perquè manté vives i actives, en innovació constant, les diverses alternatives. En qualsevol cas, accepta que la clau és el diàleg i el consens, no l'assimilació ni la creació de guetos de les minories per les majories. La diversitat no és només una qüestió purament estètica, ni una font de productes ètnics que s'hibriden i es passen pel sedàs de les indústries homogeneïtzadores de produccions culturals en sèrie. La diversitat és, per tradició, efectivament un conflicte, però sobretot ha de poder ser també convivència i enriquitment mutu.

I la societat de recepció ha de ser prou flexible per entendre els nouvinguts, siguin pocs o siguin molts, i per mirar el fenomen de la immigració amb humilitat: en l'actual situació general econòmica, ningú està lliure d'un desplaçament forçat per circumstàncies de caràcter econòmic. Ara bé, la flexibilitat ha de ser també recíproca i, de la mateixa manera, els col·lectius que arriben han d'adquirir el compromís ferm de no fer del victimisme, una estratègia de perpetuació de privilegis de permissivitat social, i del seu caràcter cultural diferent no han de fer una arma de poder que arribi a instrumentalitzar la diferència en benefici d'uns quants, no de la comunitat. Han de compartir no només els drets, sinó també els deures socials i de convivència, en tant que són agents actius d'aquella societat.

Els estats democràtics hauran d'arbitrar, en un futur immediat, grans pactes interestatals que vagin més enllà dels acords estrictes d'abast econòmic, per damunt de rendibilitats particulars, partidistes o interessades, i per damunt d'ideologies. Uns pactes de convivència que garanteixin els drets i els deures —socials, laborals i culturals— de tothom. El context on els estats democràtics avançats han d'arribar als acords marc, per la convivència de les poblacions ètnicament i culturalment diferents en contacte, és el context dels acords democràtics i de la negociació, en una perspectiva d'acció habermasiana.

Mentre s'arriba a aquests grans acords comunitaris, i anant més enllà de les disposicions generals interestatals, els estats, els governs autònoms —en especial, els que tenen competències plenes en educació, benestar social i sanitat—, i els municipals, miren d'arbitrar solucions a les necessitats puntuals.⁶ Les ciutats i els seus agents

6. Com a dada il·lustrativa, cal destacar el projecte de l'Ajuntament de Tàrraga que permet, a la comunitat africana instal·lada a l'Urgell, votar, sense tenir la nacionalitat, només si hi resideixen cinc anys. En aquesta mateixa línia, podem incloure també el compromís d'assistència sanitària que es dona en molts centres, tot i no tenir *papers*. I segur que cada ciutat té els seus exemples particulars que els garanteix el dret a l'habitatge, a l'educació, etc.

socials estan marcant les pautes futures en aquest sentit, des de la localització directa dels problemes i la recerca de solucions, no en teoria, sinó efectivament, per tal de mantenir un ordre sociocultural que no lesioni els drets personals i col·lectius. I això és important perquè la ciutat forma part del procés vital de les persones que la componen, i és una agència de socialització de primera magnitud. L'espai públic juga un paper important en la integració social i cultural de tota la població. És el marc del *contínuum* cultural i identitari, de les arrels i de la seguretat, el primer lloc de socialització de l'individu autòcton, i per a l'immigrant és el primer lloc de percepció de la cultura d'arribada i del reflex de la seua pròpia, com un actiu útil o com una càrrega en negatiu.

Percebre els grups socials que viuen com a components essencials, per la construcció de la comunitat —i que es percebin ells mateixos com a tals— és, senzillament, una aposta de cultura democràtica per la cohesió social, la correspondència i el reconeixement mutu com a éssers humans i ciutadans, amb independència que la llei els atorgui o no aquest estatus; perquè, de fet, són les ciutats els espais on es construeix cada dia la convivència pluricultural, i les que actuen com a àrees d'acolliment i de distribució de rols. I més enllà de les grans decisions comunitàries i dels discursos institucionals que miren de demostrar l'interès de la diversitat social, i les decisions i pràctiques polítiques, el contacte amb la realitat quotidiana mostra que, encara, els recels, les pors i les experiències reals o imaginades, submergides en el subconscient particular o col·lectiu, determinen, a curt i a llarg termini, no només la pauta de conducta de la societat adulta d'arribada envers els immigrants, sinó els mecanismes de defensa i d'adaptació que aquests posen en joc.

I aquesta pauta general és encara més complexa si el territori d'arribada és un estat nació o està dominat per un nacionalisme històric, perquè al procés de relacions convivencials, socials i culturals, s'hi afegeix també el sentiment d'erosió de la cultura que té la comunitat autòctona. I en aquest aspecte, també les ciutats hi tenen un paper bàsic, com a parts integrants del territori nacional. El grau de permeabilitat o no de la pròpia cultura respecte les novingudes ve marcat, sens dubte, per la història viscuda o recreada pel context territorial general, nacional, i també per l'actitud, la història i la cultura ciutadana, desenvolupada per cada ciutat.

És per això que —a més a més de mirar cap enfora i mirar el desenvolupament del procés pluricultural d'altres països— és útil revisar les experiències passades dins el mateix territori. Les estratègies

adreçades a modificar aspectes del comportament social, percepcions i actituds dels individus són difícilment transportables d'un context a un altre. Cada espai té unes condicions que el particularitzen: històries d'arribada i resolució de conflictes, composició de la població d'origen, tradició democràtica, tradició pluricultural oficialitzada o no, polítiques públiques... Catalunya, en particular, té una experiència viscuda amb una migració massiva d'una altra comunitat, amb una cultura diferent, entre els anys cinquanta i setanta, i també té una dinàmica cultural pròpia particular, forjada per una història també particular de lluites i conflictes per raons d'identitat. Així, el debat sobre la integració dels immigrants i la convivència social tampoc és nou.

Està clar que l'escenari polític i econòmic, i els condicionaments estratègics i les circumstàncies estructurals han variat substancialment. En aquest sentit, Diego López de Lera⁷ diu, encertadament, que «se trata de flujos migratorios (els dels anys seixanta i setanta i els actuals) no sólo cuantitativamente distintos, sino también cuantitativamente diferentes», i que «no cabe la asociación mecánica». Hi estic, en part, d'acord. Des del punt de vista de Catalunya, però, centrant el tema en els elements culturals del fenomen migratori i pensant en la integració, o conjunció cultural dels immigrants que estan arribant, sobretot dels africans que no comparteixen ni la cultura, ni la religió ni la llengua, estic convençuda que és oportú revisar les referències immediates que tenim d'un procés semblant, a casa nostra. I ho és més encara, sobretot, per la inseguretat i el desconcert amb què viuen grups de professionals, gestors i polítics, aquest trencament de l'ordre tradicionalment construït, els possibles efectes que el contacte cultural pot provocar en l'actual estatus de la cultura hegemònica nacional, i els actuals programes escolars, culturals, etc., ja rutinaris.

Sóc conscient que aquest tema no s'esgota amb les referències que faig, i que deixo, per força, dades al tinter; i és clar, s'han de mirar en perspectiva les distàncies entre els dos fenòmens i els canvis de context. Encara així, hi ha paral·lelismes interessants de resseguir, en la mesura que l'un és una dinàmica ja resolta, i l'altra tot just comença. La història és un actiu valuós i un banc de dades interessant d'explorar, si més no com un exercici de reflexió. L'anàlisi de les semblances serveix per avaluar pràctiques i resultats, revisar els punts foscos i potenciar els positius. La constatació de les diferències ha de permetre identificar els nous reptes.

7. Diego LÓPEZ DE LERA, «La inmigración en España a fines del siglo XX», a *Reis*, núm. 71-72, p. 225-245.

2. Velles i noves migracions

Històricament, el fenomen de la migració —fluxos migratoris cap a l'exterior i migratoris interiors ha caracteritzat l'estat espanyol, i ha estat un procés intens fins als anys vuitanta d'aquest segle. Aquesta dualitat del fenomen ha estat estretament lligada al procés de desenvolupament del capitalisme en aquest país. Una cosa i l'altra han marcat durant dècades no només el desenvolupament socioestructural intern, sinó també la percepció que s'ha tingut d'Espanya des de l'exterior. També, per raons històriques, el territori de Catalunya ha estat i és un contenidor heterogeni de procedències. Les conseqüències polítiques de la Guerra Civil i el seu desenvolupament econòmic i industrial, l'han convertit, sobretot des dels anys quaranta, en l'objectiu final per la major part de les migracions espanyoles interprovincials. La tendència ha variat des dels anys vuitanta cap a aquí, i ha incorporat l'estat al conjunt de països que són nuclis importants de recepció d'immigració.

Com a tipologia general, en el fet de migrar, hi concorren una sèrie d'aspectes interdependents els uns dels altres. Em refereixo als factors que marquen el procés del viatge migratori, al seu assentament, temporal o no, en altres territoris, a les característiques i a la problemàtica de l'arribada i de l'assentament, sobretot; però, també a la relació i a les pertorbacions dels ordres socials que conflueixen, als mecanismes de defensa i de convivència resultants del contacte entre els col·lectius migrants i la població autòctona, en un territori que ara ha de ser compartit, i de les mudances socials, culturals i ideològiques que aquestes interferències poblacionals provoquen en els diferents grups socials.

En conseqüència, pel fet de ser processos migratoris, els fluxos dels anys seixanta i setanta, i els actuals, comparteixen, si més no, tres grans aspectes estretament interconnectats: la relació directament proporcional entre quantitat d'arribats, les dificultats del context polític i econòmic d'origen, i les diferències ètniques; la tendència del procés psicològic amb què són avaluats per part dels autòctons, i la problemàtica general de l'assentament (laboral, d'habitatge, etc.). Les dues grans diferències entre aquests dos processos migratoris són, d'una banda, la distància de les circumstàncies polítiques en què es donen —dictadura / democràcia—, i les diferències dels *moments* en què es desenvolupen dins del sistema capitalista mundial. Com afirmen J. Cardelus i A. Pascual, cada sistema econòmic ocasiona uns desplaçaments de població específics, també els determina el sistema polític i el grau de connexió d'aquest, amb el context mundial. El factor cultural, justament per aquestes diferències, està a mig camí entre connexions i distàncies.

Quantitat, dificultats i diferències

Segons les dades aportades per diferents estudis demogràfics, entre els anys 1941 i 1950, la població catalana s'incrementà un 11 %. El creixement vegetatiu va ser del 26,5 % de l'increment total de la població, i el 73 % restant el va cobrir la immigració. Entre els anys 1950 i 1960, la població catalana augmentà un 20,3 %, majoritàriament per l'entrada d'immigrants. Durant el decenni 1961-1970, la migració suposà per Catalunya un augment de 719.877 habitants, mentre que el creixement natural va ser de 476.911 habitants.⁸

Unes magnituds importants, que per les necessitats de mà d'obra, les polítiques culturals i econòmiques del govern franquista i les perspectives laborals que ofería Catalunya, en especial per a les zones de l'estat espanyol amb més atur i més dificultats de supervivència, van transformar de manera ràpida la composició poblacional de l'àrea perifèrica de Barcelona, pobles i capitals de l'interior del territori, sobretot. Les zones de procedència d'aquests contingents novins eren, sobretot, les més deprimides del país. De Múrcia, Extremadura, Galícia i, sobretot, d'Andalusia.

El contingent migratori actual, segons les dades del 1988, en recull 609.813 amb permís de residència. D'aquests, 290.000 provenen d'Europa; 143.000, d'Àfrica; 49.110 d'Àsia; 112.342, d'Iberoamèrica; i 14.617, d'Amèrica del Nord. Pel que fa a Catalunya, és, després de Madrid, la comunitat que acull més immigrants estrangers i, també, la que té el topall d'autoritzacions de treball legalitzat anual més alt. En el cens del 1996, hi ha censats 114.264 immigrants legals, pràcticament el 2 % del total de la població catalana. Pel que fa a les procedències, les darreres dades que dispo són del 1995: d'Amèrica Central i d'Amèrica del Sud, 22.851; d'Àfrica, 43.113; de les Filipines i de la Xina, 9.448; i d'Europa de l'est, 1.827. Tot i que, de moment, Espanya és el país d'Europa que té la taxa més petita d'immigrants, és previsible que les quantitats aniran en augment; si més no, els agents polítics i socials n'estan convençuts d'aquesta tendència creixent. Cal tenir en compte també, en tots els casos, la quantitat d'il·legals, habitants de fet, impossibles de quantificar, i que no comptabilitzen a les estadístiques.⁹

8. Vegeu sobretot els estudis de García Barbancho, Lluís Recolons i Marc A. Vila.

9. Pel que fa a les dades, val a dir que són aproximacions i tendències, perquè és molt difícil aconseguir dades segures. La recollida és complexa i els propis observatoris que recullen les dades, sovint, divergeixen entre ells. Les que apporto són de l'Observatorio Permanente de la Inmigración, i de ccoo, i per l'argument anterior, s'han de prendre com un tendència i no pas com dades reals absolutes.

Més que les quantitats en nombres absoluts, que no es poden acarar mecànicament perquè les primeres retraten un cicle ja tancat, i les segones, un procés d'entrada de fluxos encara viu i continuat, és interessant observar les tendències. Les quantitats més altes de vells i nous arribats corresponen a espais superpoblats, amb poc desenvolupament econòmic, amb uns índexs alts d'atur, i amb problemes de supervivència. Aquests grups més nombrosos comparteixen, doncs, el fet del desplaçament per necessitat, a la recerca d'un lloc de treball, sigui quin sigui, i a qualsevol preu. I, encara, comparteixen el fet de provenir d'una àrea geogràfica ètnicament i culturalment més distanciada del lloc d'arribada. En les primeres migracions, més que els murcians, extremeñys i gallecs, els andalusos eren, respecte els catalans, els més diferents: en els trets fenotípics, en la llengua, en els costums... En les migracions actuals, els més distants, físicament, culturalment, i en l'actitud, són els africans.

La coincidència dels tres elements: magnitud quantitativa, incertesa laboral, i ètnia i cultura distants, classifica ja d'entrada aquest col·lectiu, i el seu trànsit per l'espai públic és més visible que el de la resta de col·lectius immigrants. Aquesta coincidència determina també el procés psicològic amb què són avaluats per part dels autòctons; alhora, condiciona també la construcció del seu rol, i les percepcions sobre les seues possibilitats, respecte el context de recepció amb què ha d'interactuar i la percepció sobre aquesta societat de recepció, que reservarà en el subconscient i en marcarà, sens dubte, la relació futura.

Avaluació dels immigrants pels autòctons

Els humans tendim a avaluar tothom qui tenim davant i a emetre judicis que fem o no explícits. Hi ha un procés d'avaluació mútua entre observat i observador. Cadascú, des de la seua posició social, amb els seus avantatges i desavantatges, superioritat o inferioritat, respecte l'altre. Una avaluació que es basa, sobretot, en l'observació o en la pressuposició del comportament de l'altre grup, i de la seua aparença física, en el tipus de relacions amb semblants al grup observat —viscudes o construïdes teòricament—, en les opinions del grup social on està ubicat l'observador, respecte l'observat. Qualsevol avaluació de l'altre serveix per classificar-lo i serveix per adquirir domini, control, i adequar la pròpia conducta als resultats de l'avaluació. Per una tendència lògica i general, l'ésser humà tendeix a identificar d'entrada, amb un estereotip negatiu, els que són diferents a ell, els que, en ocasions per desconeixement, li provoquen incertesa, neguit i por.

Fet aquest procés avaluatiu dels grups d'immigrants, està clar que desperten més recels —i, per tant, afronten el procés d'integració en inferioritat de condicions respecte la resta— els col·lectius més nombrosos, més diferents, els que són més perceptiblement diferents pels seus costums i cultura, els grups que no tenen feina i que la busquen d'un lloc a l'altre, els que són només força de treball i mà d'obra barata, els que parlen llengües diferents i, per tant, són susceptibles de ser explotats i enganyats. En la primera immigració, murcians, gallecs i andalusos sobretot van patir fort, en la primera fase del procés d'integració, i sobretot per la càrrega sociohistòrica ambiental del moment, aquesta avaluació negativa. Una avaluació que s'ha anat modificant amb el pas de les diferents generacions i per la feina de l'escola, dels viatges, de la preparació de la gent, i de les agències i dels models de socialització. En aquesta segona immigració, per la conjunció de característiques apuntades més amunt, que estereotipa l'ètnia amb uns determinats paràmetres, qui té una avaluació més negativa i més dificultats d'adaptació reals és el col·lectiu africà adult.

Problemes d'assentament

El problema bàsic, abans i ara, dels immigrants un cop arriben al nou territori, és el laboral. En les primeres migracions, els homes, sobretot els poc qualificats, es col·locaven en fàbriques, en la construcció, i en el sector primari; i les dones africanes, en el servei domèstic. Actualment, en especial els grups d'homes i dones africans i les dones sudamericanes, mantenen una tendència semblant, encara que s'han incorporat, amb força, en el sector dels serveis, sobretot en la restauració. Les dones comparteixen també els desequilibris de preparació acadèmica respecte els homes, i també el destí laboral: el treball domèstic particular, o en el sector dels serveis. Comparteixen també les dificultats de vèncer estereotips de desconfiança, que els dificulta trobar feina. Ara com abans, aquesta massa de treballadors recull una part important de feines que no volen fer els autòctons i, en ocasions, són víctimes de l'explotació, a causa de la seua situació d'inseguretat laboral, cultural, i de les necessitats de subsistència.

Les possibilitats d'accedir a un tipus o a un altre d'habitatge van lligades als estereotips, a les expectatives, i a les possibilitats econòmiques derivades del treball. Durant les primeres onades migratòries, els recels inicials que experimentaven els autòctons, els feia difícil, en ocasions, aconseguir un lloguer si no era mitjançant algun immigrant ja assentat, o a través d'algun autòcton protector que

els avalés. Sovint, es reallotjaven, durant el temps que calgués, en l'habitatge d'un familiar, amic, paisà o conegut. En alguns casos, la coincidència de grups d'immigrants d'un mateix lloc d'origen i amb un poder adquisitiu baix, va donar lloc a barris d'autoconstrucció a la perifèria de les ciutats; i en altres casos, es van concentrar de manera massiva en les zones menys qualificades de les ciutats, on els habitatges eren, presumptament —no pas en la realitat—, més barats. Tot plegat va donar lloc a zones habitades exclusivament per immigrants, i a la creació de guetos socials i culturals.

També actualment, l'habitatge i el lloc on s'ubica aquest habitatge, és un dels elements més importants per l'encllassament social dels immigrants. I també, es continuen donant pautes de conducta i de concentració semblants, sobretot en els pobles i en les ciutats més grans. Ja no existeix l'autoconstrucció, és cert, però no és pas rar veure en els nostres pobles, grups nombrosos d'immigrants, homes africans sobretot, que viuen en un sol espai, sense les mínimes condicions higièniques i de salubritat, amb uns lloguers exagerats, i en unes condicions de vida infrahumanes a causa d'algun propietari que relloga un mateix habitatge, ja llogat, per treure'n el màxim rendiment.

Les circumstàncies polítiques i de moments

La transformació política del país, que passà d'una dictadura a un sistema democràtic, i d'un dirigisme nacionalista, egocèntric i endogàmic a un marc plural de diàleg, connectat amb l'exterior i a un estat d'autonomies, ha variat de manera substancial la vessant política, en sentit ampli, fet que comporta la immigració. També, hi ha incidit de manera determinant els pactes internacionals, i el marc de cooperació europea que ha provocat restriccions d'entrada d'immigrants, situacions d'il·legalitat pels excedents de contingent, conflictes per qüestions sanitàries, culturals, etc., i grans debats nacionals i internacionals, a la recerca de la solució més òptima.

La immigració massiva que va arribar a Catalunya, ho va fer en un període de postguerra, i sota un règim dictatorial que va castigar els territoris rebels, amb la substitució dels treballadors exiliats, depurats o amb expedients, per altres afins al règim, provinents de territoris també afins i espanyols. En les migracions durant la dictadura, no hi havia barreres, ni contingents d'entrada, ni condicions de residència més enllà de les possibilitats econòmiques pròpies. Paral·lelament, el règim en sortia beneficiat de les onades internes de població cap a l'est, que actuaven com a colonitzadors, bona part d'ells inconscientment i de manera involuntària. No hi

havia restriccions ni, en aquest sentit, importava controlar les entrades ni les sortides.

L'únic requisit era disposar de la cèdula de viatge, tenir els certificats de conducta i els avals del poble o ciutat de naixença, que demanaven en alguns llocs de treball. El govern no reconeixia la diversitat, ni parava esment en els conflictes culturals: només existia una cultura única i un conjunt de fets folklòrics. La dictadura també controlava els mitjans de comunicació, les reunions, els líders, l'associacionisme i, en conseqüència, les reivindicacions eren silenciades o tenien poc, o cap, ressò més enllà del context immediat. Ben entrada la dècada dels seixanta, els immigrants van començar a organitzar-se. Ho feien de manera clandestina; s'organitzaven al voltant dels partits polítics, aleshores embrionaris, per reclamar millores de salubritat en les zones on vivien, i també un canvi polític, afegint-se així a les reivindicacions dels autòctons. Es reunien, també, en les cases regionals, que començaven a funcionar, sobretot, com a reductes d'identitat, on els immigrants recreaven bocins d'ambient, folklore i gastronomia de la zona d'origen.

La imatge mental amb què la dictadura representava el país era la d'un gran mosaic, que tenia una sola llengua i uns costums compartits amb unes quantes peces reduïdes, que tenien representacions de folklore determinades. El tot era la suma de les particularitats territorials. Així, durant la dictadura, per part del poder no hi havia cap noció —més enllà de l'estricta pragmatisme laboral i de neutralització comunitària— que entraven en contacte microcultures diferents, i que hi havia un procés real d'adaptació, més enllà de l'estrictament folklòric, que calia vetllar i no deixar que es resolgués segons la llei de la selva. Els autòctons tenien una noció del conflicte fruit del contacte sobtat i intens, i de la pressió política anticatalana.

L'arribada massiva de treballadors andalusos, que presentaven els símbols que el franquisme havia usat per homogeneïtzar la seua Espanya —sevillanes, panderetes i castanyoles—, suposava una onada de llengua castellana arreu: es construïen pobles i barris sencers habitats només per parlants castellans. Això va provocar una gran alarma social i un munt de conflictes, perquè tots els pobles al llarg de la història comparteixen el fet de sentir seu el territori que habiten, i això és una llei del comportament humà universal. Més enllà de les qüestions visceral, que toquen l'ànima de la terra, aquesta massa obrera immigrant va ser útil per posar-se a la vora dels locals i per reclamar llibertat, amnistia i estatut d'autonomia. Uns i altres compartien un mateix enemic i volien les mateixes coses: llibertats i un millor sistema de vida.

El conflicte entre els avantatges que suposava tenir en el territori aquestes masses treballadores, i els desavantatges des del punt de vista social i cultural, era important i complex, i va quedar soterrat durant la dictadura, fins que va emergir del tot amb la mort de Franco. Amb la democràcia i, sobretot, amb la recuperació de les institucions catalanes, el conflicte cultural va aflorar amb intensitat perquè la repressió dels òrgans de control franquistes havia provocat, en els autòctons, el rebuig a tot allò que fos sinònim de cultura castellana, en especial l'andalusa. I això no va ser pas per casualitat, sinó pels símbols distintius de la cultura espanyola que havia mitificat la política franquista.

El model espanyol hegemònic va durar mentre els poders polítics i les elits intel·lectuals del règim van ser prou forts per mantenir el territori reclòs i controlat. La recuperació dels drets comunitaris va permetre que Catalunya es reorganitzés a l'entorn dels seus propis símbols nacionals cohesius, d'una manera accelerada, i va esborrar les restes dels quaranta anys de dictadura i del silenciament cultural oficial. Calia un nou espai socialitzador, i es va anar creant. I la comunitat de parla castellana, tot i l'ordre social mantingut, sovint, va ser observada amb recel perquè recordava, en certa mesura, l'atac simbòlic permanent. L'afany, legítim ateses les circumstàncies viscudes, d'evitar noves fisures que erosionessin la unitat del conjunt i la seua solidesa com a tal, va reduir la diversitat interna ja existent a una doble oficialitat, però a la pràctica a una única direcció planificada, lligada a l'element distintiu més emblemàtic: la llengua.

S'ha aconseguit, és un fet, la convivència i la integració social de tota la comunitat. La cultural és un tema que genera encara debats enfrontats i visceral. El doble marc d'oficialitat lingüística català / castellà, ha consolidat un territori de parla bilingüe que, de fet, sembla que no satisfi als garants de la identitat catalana de parla catalana, ni als garants de la identitat catalana de parla castellana. Hi ha dues posicions en l'arena del debat, cadascuna defensada per les seues elits més representatives. I també, hi ha dos discursos confrontats: l'un que reclama mantenir uns drets que, com a nació, creu legítims; i l'altre, que demana tenir més espai, un territori més permeable, que accepti obertament, com un actiu, la diversitat de pràctiques culturals del col·lectiu de població real, no només de l'oficial.

Aquesta situació hauria de portar, en algun moment, a una reflexió profunda sobre la instrumentació dels sentiments íntims dels individus i dels perills que genera la tensió interessada de les diferents identitats culturals; i també, a una reflexió sobre la metodologia que caldria seguir per objectivar les parts del procés, i no només

el tot. Es tendeix a magnificar els extrems: es demana massa l'ús del català segons uns; i s'usa encara massa el castellà, per a altres. L'exercici d'analitzar cada àmbit, cada apartat objectivament, sense ser visceral, sembla que encara no és del tot possible. La cultura és un actiu social, col·lectiu, però també, i sobretot massa vegades, una eina de força política, i les elits, en la mesura que exerceixen com a tals, poden ser manipulables i manipuladores. I el poder també pot servir-se'n per interessos propis, que poc tenen a veure amb la defensa ètica dels drets legítims de la col·lectivitat. El procés és complex, perquè en els mecanismes de percepció dels col·lectius foranis, que se senten agredits i menystinguts culturalment, i la dels autòctons, que també s'hi senten, s'hi barregen factors íntims, simbòlics i psicològics.

Per sort, la nova immigració no té aquesta càrrega subjectiva afegida, i la feina de les elits pròpies, cal pensar que serà més senzilla. En aquest sentit, les noves onades migratòries, en general, intenten resoldre la problemàtica bàsica: cultura, habitatge, treball, legalització d'entrada; tot mitjançant associacions de caràcter semblant. El fet que no és un país sol que decideix, sinó que està dins un context europeu, té avantatges, encara que la legislació que avala sembla marcada més per criteris conservadors de defensa, que no pas per criteris de preservació dels drets humans. Pels acords de la unitat europea, els comunitaris i els extracomunitaris no tenen el mateix estatuts. Els darrers, especialment els africans, tenen més problemes per aconseguir un permís de residència, que queda pràcticament vinculat al treball, i aquest, en molts casos, a la sort. Els països receptors hauran d'arbitrar sistemes d'acceptació per més residents dels que permet, si allò que persegueix és la plena integració de convivència dels foranis i dels autòctons. La situació en el territori, amb *papers* o sense, determina un element bàsic per a l'individu: la seguretat.

I tot just per l'ordre i la seguretat, les noves associacions d'immigrants estan potenciades per les institucions locals, que són les primeres interessades que aquests grups s'organitzin per tenir interlocutors i mediadors representatius, que modifiquen la percepció dels autòctons i que preparen els nouvinguts davant les innovacions i incorporacions culturals que calgui. Són associacions que existeixen ja a tot l'estat i que estan interconnectades i informades, per xarxa, amb altres associacions afins de l'interior i l'exterior. Ara per ara, en l'àmbit local, l'associacionisme, amb la representació política que se li atorga, i la interconnexió i informació amb què compta de manera contínua, és també la base més important que tenen els actuals immigrants, per ser reconeguts i tinguts en compte com a ciutadans.

La funció d'aquestes associacions és la missió reivindicativa, i també la cultural, la de mantenir les seues tradicions, que tenen un perfil fort i un grau d'interiorització comunitari irreductible. Actuen com a punts de referència pels nouvinguts, com a xarxa de solidaritat i com a escola de manteniment de la seua cultura: costums, religió, etc. Com a delegacions d'aquestes associacions, funcionen també alguns bars, comerços alimentaris i mesquites; n'hi ha pocs perquè tot i el vist-i-plau de les autoritats, en ocasions, les protestes dels veïns autòctons també es deixen sentir, ja que observen atemorits aquesta apropiació del territori, i viuen, amb angoixa, l'ensorrament de l'ordre comunitari que veuen com a imminent.

La societat democràtica ha fet imprescindible, també, el paper dels mitjans de comunicació com a mediadors importants entre el govern, la societat i els col·lectius d'immigrants. Actuen a diferents nivells: com a agències de socialització entre els immigrants i la societat; com a instruments de denúncia d'abusos i discriminacions; i com instrument de sensibilització social contra la discriminació i el racisme. Aquest també és el paper de les ONG, el nou moviment social característic d'aquest tombant de segle. Exerceix en unes funcions que l'estructura rígida de les institucions oficials, els seus pactes i els seus marcs d'acció, no poden dur a terme, o fer-ho amb la mateixa agilitat, i la capacitat de mobilització de masses que les caracteritza.

Diferències culturals i lingüístiques

Pel que fa a la cultura —a banda de les diferències que comentarem més endavant—, són semblants les dificultats d'entesa inicials amb la comunitat autòctona per raons d'idioma, d'adaptació a nous costums alimentaris, d'oci, de relació, de lligams familiars, de valors, etc.,. Comparteixen, també, l'afany de l'educació dels fills en la cultura del territori d'arribada i, a un nivell exògen del tot, a les immigracions; comparteixen, també, el fet de provocar grans debats institucionals sobre les estratègies d'enfocament de la integració lingüística d'aquests col·lectius, dels fills sobretot. També, abans i ara, les dones comparteixen el fet de patir més que els homes els canvis de costums, el tipus d'habitatge, els menjars, els hàbits socials i familiars i, per tant, l'adaptació els és més costosa. El retorn en el cas de les dones, sobretot les andaluses i africanes, és un desig molt més viu que en els homes. I també, en aquest cas, la funció de les agrupacions, de les xarxes de solidaritat internes tenen un paper essencial.

Els diferència, sobretot, els orígens territorials ètnics, ja que les onades de la postguerra van ser interiors i, tot i que tenien llengua i costums diferents, formaven part de l'estat i compartien uns referents mínims, i un codi comunicatiu, que era el castellà. Els fluxos actuals són, sobretot, estrangers; i de procedències ètniques, de llengua, de pràctica religiosa i de costums, en alguns casos, molt diferents a la nostra. En el cas dels africans, hi ha grups que només parlen el seu dialecte d'origen, ni el català ni el castellà; i hi ha grups que són analfabets, sobretot dones. Els africans no comparteixen tampoc la religió catòlica. Això comporta friccions ja que, per les possibilitats que atorga un règim demòcrata i pactista, demanen amb rotunditat poder exercir les seues necessitats de culte, i demanen a les administracions, solucions i espais. I aquesta situació comporta desorientacions en les institucions educatives i culturals, per enfocar degudament, sense provocar tensions, la integració lingüística d'aquests col·lectius.

Algunes conclusions

Tots els processos de canvi són lents, complexos i no exempts de problemes i conflictes, potser inevitables. Només el conflicte pot generar innovació, diu Salvador Giner. Plantejo, doncs, situar-nos en aquesta perspectiva, i avançar conjuntament, localment i territorialment. Encara que a les grans ciutats el fenomen és més nombros i, per tant, més complex, les mateixes dimensions de la ciutat li atorguen un grau de cosmopolitisme del qual n'estan mancades les ciutats mitjanes, i els pobles més tradicionals, més avars del seu ordre establert.

La mostra dels elements compartits, em suggereix que les polítiques d'urbanisme tenen un paper molt important, per tal d'evitar la creació de guetos i el confinament de grups en espais que acabin sent àrees funcionalment segregades del conjunt, i que marquin els individus i els seus descendents, com a desclassats; o la concentració de grups en habitatges insalubres dels nuclis antics de les ciutats, en unes condicions infrahumanes. No disposar d'uns mínims de dignitat com a persones comporta conflictes, delinqüència, la polarització de les comunitats, i fa que el nouvingut visqui la pròpia ètnia com una llosa. I al seu torn, l'autòcton la visualitza només en negatiu, amb al qual cosa es fa impossible una integració real compartida.

El fet de viure sobreamuntegats, en un mateix espai, genera conflictes i baralles que, normalment, són sobredimensionades pels mitjans de comunicació locals i que contribueixen a fer que la per-

cepció dels habitants autòctons acabi demanant als poders locals: integració no, aïllament sí. Els conflictes reals —que n'hi ha— entre els propis immigrants, conscientment atrapats per la pressió legal en la qual estan immersos, i per la pressió social de la societat d'acollida, augmenten la roda de la percepció negativa de l'espai i de l'exclusió social de les persones que hi habiten; aquesta percepció afectarà també les generacions posteriors, socialitzades en contraposició a un entorn d'habitatge hostil, i a un entorn escolar on perceben unes pautes de comportament, de consum, culturals, etc., diferents, i a les quals li serà difícil accedir.

La sensibilitat política de l'urbanisme té molt a veure amb la solució que es presenti; i tant és així, que l'opció per la qual s'acabarà apostant, marcarà de manera definitiva els seus processos d'integració. En aquest sentit, *L'informe de Girona*, de l'any 1994, apuntava com a possible solució la intervenció de les administracions en la rehabilitació de les zones més deteriorades, i una redistribució equilibrada en l'espai físic de la població autòctona i de l'estrangera. En definitiva, demanava una humanització de les polítiques urbanístiques, i una adequació més clara a les necessitats de la població més desafavorida.

Un altre punt interessant és la necessitat de potenciar el paper dels mediadors individuals i col·lectius. Sembla que, durant el final de la dictadura i la transició, un dels elements que més va ajudar a atansar autòctons i foranis, va ser la participació activa dels primers en les reivindicacions sociopolítiques i el paper actiu que van tenir en la revertebració dels partits polítics i les lluites veïnals. Ara, és possible que sigui també la feina i la tasca que fan els mediadors, l'element clau que permeti connectar les diferents realitats, i trobar conjuntament les estratègies per resoldre els problemes i els interrogants comuns.

1. La necessitat d'arribar a pactes institucionals locals entre els diferents mediadors, representants i elits, per la no instrumentació de les diferències amb finalitats particulars i partidistes, allunyades de la reflexió per l'interès general.

2. La necessitat d'elaborar estratègies imaginatives d'informació i de sensibilitzar la població autòctona envers el contacte entre diferències, més enllà dels debats institucionals, que serveixen per eliminar efectivament els estereotips infundats.

3. Elaborar i consensuar programes i polítiques culturals, que plantegin avançar en el llarg procés de la conjunció cultural, i que superin els espectacles puntuals de folklore que, difícilment, creen dinàmiques de relacions continuades i pòsit. Aquests programes han d'incloure la presència en els llibres de text, de lectura, en els jocs, etc.

4. Elaborar programes que persegueixin la convivència cultural, conjuntament amb la convivència social, com una manera de reforçar la pròpia identitat: mantenir les de tots, en consens.

5. En l'anàlisi de les diferències, cal potenciar programes locals laborals, especials per a les dones, sobretot. Programes que incentivin la transmissió dels treballs especials que dominen, i que són actius particulars per explotar: perruqueria, teixits, tèxtils, cuina, artesanía i llengua.

Apareix aquí un dels punts més complexos i que demanarà, per força, una reflexió amb més deteniment: l'element lingüístic; que és bàsic per la seva funció comunicativa. Diria que, sobretot, la qüestió és més complexa en el cas dels adults de la comunitat africana, perquè una gran part d'ells només parla les llengües autòctones. En aquests casos, la comunicació és inexistent perquè no hi ha un codi lingüístic compartit i ells no poden tenir un reforç com tenen els seus fills a l'escola.

El debat sembla que qüestiona si s'han d'ensenyar les dues llengües oficials, o quina de les dues llengües s'ha d'ensenyar primer. En qualsevol cas, si hi ha una alfabetització prèvia, no em preocupa la qüestió de l'ordre, el que sí que em preocupa és garantir que els serà útil conèixer les estratègies passives de les dues llengües: entendre i llegir. Això és per una raó bàsica i, si es vol, instrumental, com una necessitat laboral, ja que s'han de poder comunicar i, així, afegir seguretat a la seua situació. Entendre els ha de permetre adonar-se, com a mínim, de les actituds dels autòctons envers ells i, sobretot, els ha de permetre entrar en les cultures del territori, entenent-les en la seua pròpia llengua, copsant-ne els matisos, i no passant-les pel sedaç d'un traductor. Em decanto, per tant, per un ensenyament comunicatiu, no gramatical, com a metodologia bàsica d'acolliment lingüístic.

En aquest sentit i seguint aquest raonament de correspondència i convivència, potser seria interessant introduir l'ensenyament d'aquestes llengües estrangeres en les ofertes locals d'ensenyament de segones llengües. Una cosa així seria del tot convenient per als professionals, sobretot educadors i assistents socials, que els han d'acollir d'entrada. Si l'aprenentatge de l'anglès, l'alemany i el francès té una finalitat instrumental, de prestigi, de referència, l'aprenentatge d'aquestes llengües, les referencials, per la comprensió sobretot, pot tenir una finalitat de convivència bàsica: entendre'ns.

L'anàlisi del procés d'integració viscut em suggereix la reflexió que el fet de viure en negatiu —per les circumstàncies polítiques, i els efectes ideològics i culturals comportats— l'arribada col·lectiva de migrants d'altres parts de l'estat, de llengua i costums diferents,

durant les dècades dels anys seixanta i setanta, ha fet que els nostres esforços intel·lectuals s'hagin concentrat a analitzar fins a quin punt s'han integrat, i fins a quin punt han decidit compartir els nostres símbols nacionals; també es vol demostrar que hi ha hagut una integració efectiva, en un estat de bilingüisme oficial com el nostre. I capficats, com hem estat, en el nostre problema, no hem cregut necessari analitzar científicament el dels altres. Potser, perquè, en la mesura que, com deia, aquestes situacions han estat viscudes amb una càrrega de connotacions negatives, d'imposicions colonitzadores, s'ha oblidat el que eren realment, persones que poc tenien a veure amb els instins homogeneïtzadors del dictador: una altra cultura, diferent de la nostra. I així, encara ara manca conèixer, a fons, una colla d'elements rellevants d'aquell procés i que serien interessants, si més no, per analitzar les cultures comunitàries i extracomunitàries que arriben: com es fa l'adaptació, què es perd pel camí, què s'acaba recuperant amb el temps i què no, per on es permeable la societat d'arribada respecte la cultura forània, i quina és la permeabilitat d'aquesta.

Els estudis qualitatius ens ajudarien a entendre més, per exemple el coneixement de l'altre, i ens permetrien plantejar, com a qüestió no superficial, com compartim nosaltres el seu model cultural, i com l'integrem, si és que ho fem d'alguna manera. La quantitat i la diversitat de població forània que arriba, i ha d'arribar encara, ens obliga a abandonar les pràctiques anecdòtiques i reflexionar, a fons, sobre la necessitat de saber, conèixer, modificar i adaptar actituds: no només les dels nousvinguts, sinó també les nostres.

És evident que hi ha una latent tensió psicològica, social i política, per la incorporació en l'espai nació de grups culturals i socials diversos, que provenen de països amb identitats culturals històriques, amb costums, llengües, religions i símbols representatius i, sovint, profundament sentits i defensats. I, és clar, el panorama del nacionalisme de casa nostra haurà de variar en el futur per adaptar-se a les noves circumstàncies i necessitats que s'albiren.

Els assentaments d'immigrants econòmics, en qualsevol època, són vistos com una amenaça pels governs que els reben, sobretot per la societat de les ciutats i de les poblacions on s'instal·len conjunts de famílies, o grups d'individus quantitativament importants. Això és per diferents motius: per la barreja ètnica que poden comportar a curt i llarg termini; pel desequilibri creixent de la relació oferta-demanda-sous existent; i per la distorsió que generen en les rutines dels programes d'educació, sanitat, assistència social, habitatge, etc. I també, són vistos com una amenaça per la identitat

cultural, protegida oficialment, a causa d'un perill de barreja que sembla evident. Aquest sentiment —que el viuen amb molta més intensitat els nacionalismes radicals, els incipients, i els poc democràtics— planeja per l'espectre de nacions històriques, amb estat o sense; també, amb més moderació, per la nostra.

3. Diversitat i nacionalisme: una mirada cap al futur

Parlar de conflictes resultants del contacte de cultures és, en bona part dels casos, parlar de xocs d'identitat nacionals. Entre nacionalismes independents, i geogràficament en contacte; entre nacions sense estat, de perfil fort, inserides en l'espai d'estats multinacionals; entre nacions noves que han emergit d'una lluita de poders, entre grups ètnics i un estat nacional opressor, —és el cas dels països de l'est, en alguns casos, segregats de l'antic imperi rus; entre grups nacionals que comparteixen territori, com el cas de Bòsnia i, més recentment, de Kosovo; entre minories culturals fortes, que litiguen per mantenir els seus trets culturals, contra una hegemonia cultural i política constrenyidora, com el cas del País de Gal·les, o de la Catalunya nord.

La nació és una construcció emocional i intel·lectual, abstracte, que té una funció d'ordre social —i de control social—, mitjançant un sistema d'hàbits entrellaçats, assentats i comunitàriament compartits. És una construcció dotada d'un component cultural identitari i d'un polític, en contínua retroalimentació. Un component polític i ideològic que recolza la seua existència i influència en el poder, i que li ofereix representar una cultura amb prou pes per ser hegemònica, un territori, una llengua íntimament reconeguda com a pròpia, i un conjunt de costums, rituals i tradicions perfectament identificats i reconeguts col·lectivament. Com més pes polític i econòmic tingui aquesta nació, com més representació simbòlica tingui en la comunitat internacional, com més valuosa sigui estratègicament la seua posició en l'arena nacional i internacional de negociació de poders i recursos, els seus trets d'identitat adquiriran més importància, com a valor afegit, diferencial de marca. Un fet que s'accentua amb la mundialització econòmica i cultural.

El rigor dels grups seguidors de l'evolució de la identitat nacional i que en controlen l'estat de salut, vetlla per la seua reproducció, amb les mínimes innovacions possibles. És un fet que porta a uniformitzar una sèrie d'activitats comunitàries, per mantenir les fórmules tradicionals i reproduir les pautes culturals matricials dins d'aquell mateix territori. Sovint, aquesta cultura nacional, promo-

guda oficialment, reflecteix sols una part de la composició real del conjunt de la societat que hi viu, cosa que comporta debats i enfrontaments més o menys visceralment i, en paral·lel, negociacions i consensos, més o menys aconseguits. Aquest tancament etnocèntric porta a desigualar els de casa, i a distanciar els que no ho són.

En ocasions, aquesta pràctica es fa de manera explícita i, en conseqüència, comporta tensions i grans debats socials i polítics, entre les elits dels microgrups culturals en litigi. En altres ocasions, s'arriba a uns extrems que poden derivar cap a una tensió social, i a conseqüències bèl·liques. El primer cas és un model atribuïble als nacionalismes de les democràcies liberals estables, i el segon, als nacionalismes antiliberals i xenòfobs. Val a dir que, des d'ara mateix, en absolut es poden comparar les maneres de fer dels dos nacionalismes, i els seus objectius, desenvolupament i intencions són del tot diferents i, en ocasions, de tendències oposades.

El debat sobre el lloc present i futur de les nacions torna a estar d'actualitat. En primer lloc, perquè mentre alguns teòrics de la modernitat havien posat en qüestió la supervivència dels nacionalismes en el paradigma de la modernitat, altres mantenien que, tot just per les característiques d'aquest paradigma, no només els existents es radicalitzarien, sinó que en naixerien de nous.¹⁰ En segon lloc, perquè el nou escenari pluricultural genera una sèrie de dubtes sobre el futur de les nacions com a tals, sobre la possibilitat de poder continuar mantenint l'homogeneïtat cultural de referència que els dona sentit.¹¹ Diversitat i nacionalisme (heterogeneïtat contra uniformitat; conflicte contra ordre) compareixen polaritzats, com dos termes antagònics i no han de perquè ser-ho.

La maduresa actual de la societat catalana n'és l'exemple més clar. Si s'aconsegueix no instrumentalitzar el contingut simbòlic dels conceptes, no han de perquè ser pols oposats. Més encara, no ho són perquè no només totes les comunitats posseeixen un grau important de diversitat cultural interna, sinó que la realitat ens mostra uns territoris cada cop més de tothom i més de ningú en particular. Els observadors polítics i els intel·lectuals mundials coincideixen en afirmar que la tendència previsible, en un futur immediat, és que l'homogeneïtat és una característica cada cop més diluïda, i que s'evoluciona cap a un escenari mundial cada vegada més heterogeni i interconnectat.

10. Will KYMLICKA, «Nacionalismo minoritario dentro de las democracias liberales». A: S. GARCIA; S. LUKES (comp.) *Ciudadanía: justicia social, identidad y participación*, 1998. Vegeu, també, U. HANNERZ, *Conexiones transnacionales*; i M. CASTELLS, *La era de la informació: el poder de la identidad*, vol. 2, 1998.

11. DORRONSORO (1993).

I no només per l'efecte de les migracions, *stricto sensu*. El nou espai mundial facilita i promou la mobilitat de les persones; les xarxes comunicatives interterritorials i intercontinentals han sobredimensionat els espais vitals de socialització, i de referència de bona part dels individus, en especial, dels joves. Les seues referències culturals ja no són només les locals, les viscudes *in situ*, sinó que arriben a través dels mitjans de comunicació, les xarxes d'Internet, etc. Els viatges virtuals permeten visualitzar altres cultures i consumir-ne els aspectes que les indústries culturals volen que es consumeixin. Els espais vitals de la majoria de les persones són canviants, i és previsible que aquesta tendència augmenti en un futur immediat. El lloc de treball, quan n'hi ha, és un bé escàs que s'ha de protegir; i s'està canviant també a casa nostra, per força i d'una manera ràpida, la mentalitat de tenir la feina localitzada en el mateix territori o a tocar.

El desplegament de xarxes comunicatives terrestres i virtuals, la mundialització d'empreses, el desplaçament del primer món cap al tercer i, alhora, la necessitat de mà d'obra barata i no qualificada demanada pel primer món, comporta una mobilitat laboral ara mateix, una mobilitat de treballadors, legals i il·legals, en un àmbit cada cop més intercontinental. I amb aquests desplaçaments de mà d'obra, van amb ells les famílies, i també es desplacen les cultures, perquè els territoris no tenen, *per se*, cultura, encara que els en reconeguem simbòlicament, són les persones les que les transporten.

I en aquest escenari bigarrat, el debat està en determinar si el paper simbòlic, referencial i tradicional de la nació està, o no, en declivi, o si per contra està, o no, en ple auge. Hannerz manté que la nació ha perdut del tot el seu paper, perquè la mundialització li ha arravatat les funcions referencials que, tradicionalment, havia tingut; i Castells, per contra, opina que és just aquest marc mundial i global, el que dóna peu a què els nacionalismes i els fonamentalismes d'identitat es consolidin i es radicalitzin, i que encara en sorgeixin de nous.

El panorama actual, de moment, dóna la raó a Castells. Tot i l'atractiu dels arguments d'Hannerz, de qui comparteixo alguns punts de vista, poso en qüestió que estem vivint el declivi final de la nació. Cal recordar, en aquest sentit, que els pensadors socials clàssics —Marx, Durkheim, Weber—, pràcticament, no van tractar el tema perquè opinaven que era un sistema de les classes socials altes per legitimar-se, i estaven convençuts que l'estructura per la qual apostaven —simplificant-ho molt: un moviment general de treballadors

de gran abast—, faria desaparèixer les nacions.¹² I si féssim un exercici de buidatge d'hemeroteca, segur que podríem demostrar que, periòdicament, es qüestiona el paper de les nacions, de les nacionalitats i dels partits polítics de caràcter nacionalista. Malgrat tot, a prop del segle XXI, els estats nació i els sistemes econòmics, ideològics i polítics, que els donen consistència i els mantenen, són una realitat; en alguns casos, revifada interessadament, com passa ara mateix al País Basc.

La pregunta és que si la nació té un component *sagrat*, pel qual la comunitat que s'hi sent representada es mobilitza darrera un determinat objectiu, si cada cop aquesta comunitat es diferencia més de l'originària, és més diversa i la seua població comparteix símbols i religions diferenciades, la nació acabarà deixant de tenir poder mobilitzador, acabarà perdent la seua funció? Encara servirà? Crec que, mentre en les societats poc desenvolupades o amb règims dictatorials, la nació —com a construcció, o com a entelèquia— s'afona en el seu perfil més essencialista, en les societats avançades de la Unió Europea s'està perdent tot just el component *sagrat*. I aquest fet va, en paral·lel, amb l'augment de maduresa política i de consolidació de la democràcia de les societats que en formen part.

I això és bo perquè també la nació i el que representa, s'està resituant en el nou espai dimensional mundial, en el qual les institucions tradicionals i les agències socials i també tradicionals, estan variant el seu significat i s'estan reubicant, per la força de la supervivència; un procés lent, però evident. I és positiu també, perquè les nacions desenvolupades democràticament —amb estat o sense, com la catalana—, hauran de fer servir aquesta maduresa per liderar, en un marc de solidaritat internacional i de drets humans efectivament garantits, el consens sobre la convivència de les cultures i la corresponsabilitat de pobles, països i nacions, en l'estabilitat de convivència del nou escenari plural i mundial.

La nació, encara com a construcció, no és obsoleta. Els poders autònoms i locals tendeixen a continuar recreant l'espai de cada identitat, reinventant i alimentant les tradicions i les pautes tradicionals. La cultura pròpia, la seua reinvençió contínua i la promoció, com a producte de reconeixement exterior i de consum massiu, són uns dels àmbits més importants de l'acció i del programa d'intencions i inversions d'aquests governs. Hi ha una revalorització del patrimoni ètnic i cultural com a valor distintiu, inclús dins els diferents territoris d'una mateixa nacionalitat: dotar d'arrels, persona-

12. Montserrat GUIBERNAU (1996).

litat, i mantenir els trets identificadors en plena vigoria, com a signe de la fortalesa i solidesa de la cultura pròpia.

I això, si el marc d'actuació preveu la presència de la resta de cultures que viuen al territori, no com a reductes folklòrics puntuals, sinó sota la perspectiva ja defensada de l'enriquiment i la interconnexió mútua, no és negatiu perquè casa és casa. Tothom, té la necessitat psicològica de mantenir i de reconèixer, les arrels tribals. I aquesta sensació és viscuda intensament pels emigrants, refugiats, exiliats, i per tothom que estigui desplaçat, per una raó o per una altra, del seu lloc d'origen. I s'hi acaba retornant si es pot, i sinó es recorda constantment, mitificant el lloc, a tothora, amb l'esperança de tornar-hi. És evident que la resistència d'aquest cordó umbilical simbòlic depèn de les circumstàncies de la marxa, de l'edat, del grau d'arrelament real a la seua nació, de la tendència ideològica, i dels lligams que hi tingui.¹³

«Ser d'un lloc» és un sentiment íntim de les persones. Normalment, encara que sigui un tòpic, és viscut o recordat en positiu; en ocasions, pels emigrants no prou ben tractats en el lloc d'arribada, per «ser» d'un lloc o d'un altre, el llast pot ser connotat en negatiu i viscut com una càrrega. I és just aquest el poder —n'estic convençuda— que tenen les nacions actuals, inclosa la nostra. Lluny de sentir-se agredides, de veure la diversitat només com un problema pel nacionalisme o la supervivència de la llengua, de voler assimilar i coartar les llibertats culturals alienes, cal que continuïn essent les nacions, el punt de referència; però, no un punt de referència exclusiu, orientat només als que hi han nascut, sinó també als que hi arriben. I, per aquest motiu, els nouvinguts, portadors també dels seus referents nacionals, que els volen mantenir en el nou lloc d'arribada, han d'entendre el pes dels referents per als autòctons i compartir-los, i compartir, alhora, els seus.

Davant la situació de barreja cultural, que sabem que no es pot fer marxa enrere, caldrà que els estats nacionalistes i proteccionistes d'una única cultura hegemònica —que tampoc és pura i impermeable, i que conviu realment amb altres—, superin el model polític d'integració, basat en una pràctica oficial tendenciosa a l'homogeneïtzació cultural. Cal arribar a un consens —no només per la convivència social, sinó també per la convivència cultural en igualtat— entre la cultura nacional que defineix el territori com a nació, i les cultures particulars dels diferents grups ètnics, tant si han aconse-

13. C. PARRAMON, «Campo migratorio: un concepto útil para el análisis de las estrategias migratorias». A: Adriana KAPLAN (coord.), 1996.

guit l'estatus de plena ciutadania, com si no. Cal una estratègia que promogui una conjunció cultural, això és una convivència d'igualtat de respecte entre les diferents cultures, pel que fa a les seues característiques tribals.

Això no s'ha de fer pas des d'un sentiment paternalista de generositat, sinó des de la humilitat de reconèixer que som iguals que els altres, des de la perspectiva conveçuda d'aprendre i d'innovar sense pors, sense fer càbales sobre resultats apriorístics, sense pretendre que la majoria assimili la minoria, i evitar així conflictes. Cal garantir drets a unes comunitats que han de tenir, en un estat de democràcia, els mateixos drets i deures que nosaltres. La perspectiva ha de superar la idea d'estigmatitzar aquests grups com a «cultures diferents i inferiors», i veure'ls com el que són: individus i habitants, de dret o de fet, dels nostres pobles i ciutats. Plantejar la negociació en termes de guanyar o perdre¹⁴, implica sempre lesionar els drets de la comunitat visitant o minoritària. Cal plantejar-la a partir de l'esquema guanyar-guanyar.

Cal un consens per mantenir uns universals nacionals i evitar que s'ampliï encara més la distància entre ciutadania i identitat. En un món cada cop més tecnificat i global, la validesa de les cultures com a referents depèn, en bona part, del seu grau d'obertura, de l'acomodació a les diferents aportacions arribades, i de la seua capacitat d'innovar amb aquests canvis, modificant si cal els plantejaments que han quedat caducs. I la validesa de les nacions i de les ciutats que les representen és ser, cada cop, més ciutats universals, ciutats del món, on cada ètnia pugui trobar les arrels que li donen aixopluc, que li donen seguretat com a ciutadà, i les arrels privades, pròpies i referencials, que li atorguen el component essencial de la seua personalitat.

Cal plantejar el futur de la convivència cultural, a casa nostra, des d'aquesta perspectiva d'obertura, encara que la cultura pròpia sigui un bé que cal protegir, fins i tot, legalment. Els països desenvolupats —siguin o no nacions— han armat els seus símbols distintius sobre la base del seu poder econòmic, i sobre la base d'una cultura, classista en el fons, que han construït i connotat com a superior. I, de fet, no crec que sigui virtual imaginar que pot arribar

14. Els binomis guanyar-perdre, i guanyar-guanyar, formen part de la terminologia del màrqueting de la negociació, i fan referència a les expectatives amb què s'enfronta el diàleg amb l'altre. Guanyar-guanyar és que tots dos acabin l'entrevista amb la sensació que cadascú ha guanyat alguna cosa, que no ha perdut, i guanyar-perdre significa un desequilibri i una mala negociació, perquè un cedeix amb excés sota la pressió de l'altre.

un moment, en el qual la presència del segon i tercer món sigui tan massiva, en el conjunt dels territoris del primer, que es posi en qüestió la superioritat tradicional d'aquest darrer.

De moment, la immigració actual ja d'entrada reclama, amb drets de ciutadania o sense —però, lluitant per tenir-los—, el seu dret a viure, a triar la cultura que vol practicar, a innovar si cal les pròpies referències ètniques i valors, però sense renunciar a la seua cultura ni acceptar la pèrdua per assimilació. I la societat de recepció es prepara per fer-li front. Al meu parer, com he dit més amunt, ens hauríem de començar a preparar per innovar també les nostres pràctiques i valors, per compartir el coneixement de les seues llengües, costums, símbols i creences. Els pobles i ciutats de Catalunya es comencen a poblar de mesquites i d'espais comercials propis per a les minories ètniques que hi viuen, i això s'està fent amb tensions i amb diàleg. Aquesta combinació no pot ser de cap manera excloent, ha de ser sumativa i viscuda com una garantia de solidesa, que reafirma la nació de cadascú. El territori nació no només ha de servir a uns quants, sinó que ha de poder donar garanties de seguretat i referencials al conjunt de la comunitat.

És en aquest procés, que cal defensar la convivència pluricultural que ha de ser un element enriquidor de la pròpia cultura; no com un element estètic, folklòric, rar, cosmètic, sinó real, en el convenciment que es poden mantenir sense lesionar els trets d'identitat. El procés de barreja donarà, per força, innovacions i productes híbrids; sempre la dinàmica cultural porta aquests efectes que són millors que l'anulació o el silenciament per decret. El límit, com he dit anteriorment, només ha de ser aquell que atempti contra els drets humans bàsics i reconeguts internacionalment de l'individu i de la societat.

El fet de pensar en la meua nació i en el que representa per mi, com a símbol, m'ha de permetre pensar en la nació de l'altre i en el que representa també per ell, com a símbol, i el que representaria perdre-la com a referent útil, tot i la distància. La cultura és transportada, reinventada i modificada per les persones, no pels territoris, encara que, simbòlicament, se'ls atorgui unes propietats de caràcter humà, que serveixen de referent indicatiu. Cal aprendre a aprendre, no de la rutina sinó de la diversitat i el canvi, i cal acceptar que el nostre punt de vista, les nostres rutines i la nostra religió, pel fet de ser nostres, no són ni les millors ni les úniques, encara que ens ho sembli i hàgim estat educats així. Hem de caminar cap a un màxim comú divisor, més que cap a un mínim comú múltiple. Hem d'afegir, incrementar, innovar permanentment, sense destruir

i sense que això sigui viscut com una confrontació i una pèrdua.

La consolidació de la democràcia té unes regles de joc, i entre aquestes hi ha, com plantegen Fernando Savater i Diaz Salazar,¹⁵ la d'avançar cap a un món amb menys cultures i més civilitzacions, més centrat en les col·lectivitats i en les persones, que en les particularitats i els símbols. L'objectiu teleològic ha de ser, per tant, el consens amb les elits de les diferents ètnies, les quals representen els col·lectius democràticament, en un procés que ha de començar ara mateix, amb un objectiu clar de conjunció cultural. I tot això, perquè l'escenari de població dels pobles i de les ciutats més grans de Catalunya està començant a canviar, i l'enfocament del nacionalisme caldrà, per la lògica de la dinàmica, que segueixi el procés.

La cultura té sempre un alt component polític. I la política també es mou per interessos, per forces de poder i, arribats a l'extrem, pot ser interessada i demagògica, més enllà dels interessos socials i de convivència, de les comunitats. Plantejo la cultura com un dret inalienable dels individus; com un consens per sumar i no pas per restar. Plantejo un discurs polític i una pràctica que no imposi, sinó que eduqui en les diferències i per les diferències, que no redueixi a un objecte de consum puntual, el que forma part de la cultura personal d'uns col·lectius de persones que viuen amb nosaltres —en un territori que també és seu—, i que sembla que poden ser cada cop més nombrosos. El respecte demana respecte, i no des del punt de vista de la tolerància que perpetua la superioritat de qui l'exerceix, sinó des del punt de vista de l'exercici de la democràcia, dels drets dels ciutadans.

Bibliografia

- APARICIO, R. (et. al.) (1999). *Inmigrantes, integración, religiones, un estudio sobre el terreno*. Madrid: UPCO.
- CAMPS, V.; GINER, S. (1998). *Manual de civisme*. Barcelona: Ariel.
- CASTELLS, M. (1997-1998). *La era de la información*. Madrid: Alianza, vol. 1-3.
- DORRONSORO, I. (1993). *Diversidad cultural y conflicto nacional*. Madrid: Talasa.
- GARCIA, S.; LUKES S. (comp.)(1999). *Ciudadanía: justicia social, identidad y participación*. Siglo XXI de España, Mexico.
- GINER, S.; ARBOS, X. (1990). *La governabilitat i l'esdevenidor de les societats modernes*. Barcelona: Edicions 62.

15. En les jornades «La cultura de la democràcia», organitzades per la Universitat de Lleida i l'Ajuntament de Lleida, que es celebraren a Lleida, l'abril de 1999.

- GINER, S. (1996). *Carta sobre la democràcia*. Barcelona: Ariel.
- GINER, S.; SCARTEZZINI, R. (1996). *Universalidad y diferencia*. Madrid: Alianza Universidad.
- FLECHA, R.; GÓMEZ, R. (s.a.). *Racismo: no gracias, ni moderno ni postmoderno*. Barcelona: Roure.
- GUIBERNAU, M. (1996). *Los nacionalismos*. Barcelona: Ariel, Ciencia Política.
- PARK, R. (s.a.). *La ciudad: sugerencias para la investigación del comportamiento humano en el medio ambiente urbano* (text mecanografiat).
- KAPLAN, A. (coord.) (1996). *Procesos migratorios y relaciones interétnicas*. Saragossa: VII Congreso de Antropología Social.
- RECOLONS, L. (1976). *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica, 1900-1970*. Barcelona: Laia.
- ROQUE, M.A. (1999). *Valors i diversitat cultural a les societats d'Europa i del Magreb*. Barcelona: Institut Català de la Mediterrània.
- SOLÉ, C (1996). *Racismo, etnicidad y educación intercultural*, Lleida: Universitat de Lleida.